

О.І. ПОПРОЗМАН,
к. е. н., доцент

Вплив інституціональної сфери на формування нової соціально-економічної моделі економіки України

У статті наведена характеристика інституціонального середовища у якому формуються та розвиваються соціально-економічні процеси та створюється нова соціально-економічна модель національної економіки.

Ключові слова: соціально-економічна модель, економічні закони, інститути ринкової економіки, інституціональне середовище, потенціал, стратегія, державне управління, політика держави.

А.И. ПОПРОЗМАН,
к. е. н., доцент

Влияние институциональной сферы на формирование новой социально-экономической модели экономики Украины

В статье приведена характеристика институциональной среды в котором формируются и развиваются социально-экономические процессы и создается новая социально-экономическая модель национальной экономики.

Ключевые слова: социально-экономическая модель, экономические законы, институты рыночной экономики, институциональная среда, потенциал, стратегия, государственное управление, политика государства.

A. POPROZMAN,
Ph.D., associate professor

The impact of institutional sphere to form a new socio-economic model of Ukraine's economy

The article shows the characteristics of the institutional environment in which emerging and developing socio-economic processes and created new social and economic model of the national economy.

Keywords: socio-economic model, economic laws of market economy institutions, institutional environment, potential, strategy, governance, policy of the state.

Постановка проблеми. Суспільство вступаючи в нову фазу свого розвитку характеризується рядом досягнень НТП, які дають імпульс розвитку не тільки окремому виробнику, але і всій соціально-економічній моделі, що проявляється в процесах глобалізації економіки. У цих умовах і економічна наука повинна звернути увагу на взаємовідносини людини з природою і соціальним середовищем. Орбіта економічної думки багато століть обертається навколо своїх „фундаментальних істин», що дозволило сформуванню економічних законів, як внутрішньо необхідні, сталі й істотні зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ, процесів, елементів матеріальної системи, що обумовлює взаємну протилежність законів внутрішніми суперечностями. У свою чергу, суперечність є суттєвим відношенням між протилежними сторонами їх закономірним відношенням.

На початкових етапах розвитку капіталістичного суспільства економічні закони реалізувалися через стихійну діяльність людей та через конкурентну боротьбу. На сучасному етапі розвитку соціально-економічних моделей провідних країн світу, коли основною формою власності є колективна (власність орендного підприємства, колективного підприємства, кооперативу, акціонерного товариства, господарських асоціацій, громадських організацій тощо), стихійна дія економічних законів доповнюється елементами їх свідомого використання через механізм державного регулювання економіки, розширення масштабів планомірності в межах гігантських транснаціональних об'єднань.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Проблематиці інституціональної сфери та соціально-економічних процесів присвячені праці таких видатних вчених економістів, науковців

України, як В. М. Геєць, Е. М. Лібанова, Б. М. Данилишин, М. К. Орлатий, В. М. Вакуленко, А. Г. Ягодка, О. Г. Головніна, О. І. Кілієвич, Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та інші.

Метою статті є дослідження впливу складових інституціональної сфери національної економіки на соціально-економічні процеси та обґрунтування ролі державного управління у створенні сучасної моделі економіки.

Виклад основного матеріалу. Держава не може скасувати дію об'єктивних економічних законів, але може створити передумови для розвитку об'єктивних законів, змінюючи умови. Це досягається, по-перше, вдосконаленням прав власності та господарського механізму; по-друге, за допомогою державного управління, індикативного планування, макроекономічного регулювання тощо. Таким чином, економічні закони не залежать від свідомості людей, але залежать від їх свідомої діяльності [2, 9].

До системи економічних законів належать чотири їх типи. Перший тип – загальноекономічні закони, тобто закони, властиві всім суспільним способам виробництва. Другий тип економічних законів – це закони, що діють у декількох суспільно-економічних формаціях. До третього типу належать специфічні економічні закони, тобто закони, що діють лише в межах одного суспільного способу виробництва. Четвертий тип економічних законів – це закони, що діють на одній лише із стадій (висхідний чи низхідний) суспільного способу виробництва. Економічні закони, з одного боку характеризують певну економічну систему в процесі її розвитку, з іншого – окремі її сфери. Загальною основою дії економічних законів є об'єктивна, суперечлива сутність людини. Звідси випливає, що економічні закони породжуються об'єктивною реальністю, яку створює сама людина [1, 5].

Сучасна економіка є діалектичним поєднанням класичної економічної теорії, що розкриває закони господарювання, з економіки, який ставить у центр уваги принципи, проблеми, суперечності, політику ефективності функціонування господарства, перш за все з погляду одержання доходів. Системний підхід до вивчення економічних законів має надзвичайно велике значення. Лише на його основі можна виробити правильні рекомендації щодо їх використання, встановити науково обґрунтовані принципи й методи суспільного регулювання економіки. Пізнання економічних

законів сприяє правильному їх використанню в господарській діяльності. Адже економічний розвиток відбувається відповідно до вимог економічних законів. Вони фактично означають економічну необхідність. Суспільство отримує найбільший економічний ефект тоді, коли свою діяльність будує таким чином, щоб створити широкий простір для дії об'єктивних економічних законів і навпаки, коли свідомо організована господарська діяльність суперечить вимогам об'єктивних законів, то це приводить до кризи [4, 6].

З вищесказаного випливає закономірне питання, чому в нашому суспільстві не діють ці принципи і не сприяють розвитку економіки? Одним з напрямів сучасної економічної науки є питання впливу інституціональної сфери на розвиток соціально-економічних моделей. Інституціональна сфера розглядається як сукупність закріплених суспільством певних реакцій соціальних елементів та структур на постійно виникаючі явища і процеси при русі до певної мети. Порядок реагування регламентується з допомогою норм, вироблених суспільством. До них відносяться традиції, правила, нормативно-законодавчі акти. З допомогою набору цих правил суспільство все в більшій мірі систематизує порядок своєї взаємодії з оточуючим його середовищем зовнішнім і внутрішнім, створюючи свою інституціональну оболонку захисту, яка повинна оптимізувати та стабілізувати використання його ресурсів. Чим вищий розвиток суспільства, тим більш розвинутою і потужною є його інституціональна сфера [3, 7].

Соціально-економічна модель України не може рахуватись розвинутою через малий строк свого існування, відсутність дієвих інститутів ринкової економіки (інститут власності, підприємництва, конкуренції) та неспроможність існуючої моделі забезпечити зростання рівня життя населення. У зв'язку з цим її інституціональна сфера не має того якісного потенціалу, який повинна мати Україна [5, 8].

Про ефективність економічної моделі можна судити зробивши аналіз системи основних нормативно-законодавчих актів України, які регулюють суспільні виробничі відносини. Для забезпечення свого якісного зростання суспільство за рахунок своїх ресурсів створює особливу довготривалу конструкцію, яка представлена системою матеріальних об'єктів і органів державного управління, які забезпечують йому ту чи іншу ступінь ефек-

тивності використання у часі наявних потенціалів (наукового, людського, технологічного, ресурсного інформаційного тощо), які є у наявності.

Державні органи управління діють в умовах інституціонального середовища, яке визначає межі розвитку реальних суспільних відносин. Від якості державних органів управління і ефективності взаємодії членів суспільства, направленої на досягнення поставленої мети, залежить ефективність функціонування економічної моделі країни.

Аналіз економічної ситуації в країні вказує на недоліки державного управління та недостатність розвитку державних інституцій, які полягають у неспроможності державної влади створити умови для нормального функціонування об'єктивних економічних законів, забезпечити оптимальне за Парет розміщення ресурсів для максимізації добробуту, за якого неможливо покращити становище будь-кого шляхом зміни обсягу виробництва та обміну, не погіршивши становище інших [1, 3].

Основними причинами цієї неспроможності є:

1. Асиметрична інформація – уряд ніколи не має вчасно всієї інформації, яка необхідна для прийняття оптимальних політичних рішень; всю інформацію неможливо отримати навіть технічно, до того ж існують суспільні групи особливих інтересів, які незацікавлені у постачанні нової і достовірної інформації.
2. Недосконалість політичних процесів, зокрема при ухваленні політичних рішень. Пошук політичної ренти політиками, які поводять себе раціонально, отже, шукають власну вигоду при прийнятті політичних рішень, а це може не збігатися з інтересами суспільства. Можливість маніпулювання голосами внаслідок недосконалості регламенту прийняття рішень. Лобіювання політичних та економічних рішень з боку груп особливих інтересів; логролінг – взаємна підтримка політиками один одного при ухваленні рішень, що відповідають груповим, а не суспільним інтересам.
3. Обмеженість можливостей суспільства щодо контролю над владними структурами.
4. Нездатність державних структур повністю передбачити наслідки прийнятих політичних та економічних рішень, особливо віддалених.

Відтак, коли суспільство розглядає державне втручання у роботу саморегульованого ринку як панацею від вад ринкового механізму, то воно стикається з проблемою вад державної влади. І кожне суспільство робить для себе компромісний вибір між двома групами неспроможностей

– між неспроможностями ринку і державної влади – то в бік більшого державного втручання та активної соціальної політики, то в бік ліберальної моделі суспільного розвитку [2, 10].

Для всіх країн світу, які розвиваються, характерна перехідна економіка. Успіху досягають швидше ті, хто вмів застосовує державне регулювання і протекціонізм. Одним з перших, хто вказав на необхідність виокремлення перехідного стану суспільства, був французький економіст Сен-Сімон. Він розрізняв два типи епох: органічну (нормально функціонуючу систему) і критичну (перехідну) [5].

За сучасних умов перехідні процеси в суспільстві розглядаються у контексті трьох основних аспектів: перехідні процеси у розвинутих капіталістичних країнах; перехідні процеси у країнах, що розвиваються; перехідні процеси у постсоціалістичних країнах.

Важливо зазначити, що матеріальною основою перехідних станів, а отже, і критеріями їх визначення є, з одного боку, зміна домінуючого фактору виробництва, з іншого – зміна характеру відносин між людьми. Так, за умов переходу від аграрного до індустріального суспільства змінюється, відповідно, і домінуючий фактор: від землі він переходить до капіталу. У свою чергу особисті, засновані на звичаях та традиціях відносини аграрного суспільства трансформуються у ринкові, речові відносини, адекватні індустріальному суспільству.

У найбільш загальному вигляді під перехідністю розуміється процес якісних змін в основах того чи іншого суспільства, спрямованих на перехід до нового соціально-економічного ладу. Така трактовка відображає широкий підхід до визначення перехідності як загальної характерної риси сучасного розвитку людського суспільства.

Головний зміст перехідного періоду – це зміни в економіці. Економіка, таким чином, набуває за умов перехідного періоду особливої якості, вона характеризує своєрідний «проміжний» стан суспільства. Звідси випливає і особливий характер перехідної економіки, який відрізняє її від «звичайних» економік.

Особливість перехідної економіки більш повно проявляється в її рисах, до яких відносять: особливий характер неврівноваженості перехідної економіки. Неврівноваженість як елемент розвитку характерна будь-якій економічній системі. Але в усталеній економічній системі неврівноваженість її функціонування є своєрідним

засобом досягнення цією системою врівноваженого, стійкого стану. У перехідній же економіці її неврівноваженість має специфічний характер, оскільки переслідує іншу мету. Ця мета полягає не у поверненні економічної системи до попереднього, врівноваженого стану, а навпаки, у посиленні нестійкості існуючої системи, з тим щоб вона згодом поступилась місцем іншій економічній системі; альтернативний характер перехідної економіки. Це означає, що перехідна економіка повинна обов'язково перейти до нового стану, якісно відмінного від попереднього стану економіки. Тобто, перехідність виключає повернення до тієї економіки, яка передувала перехідній; особливий характер суперечностей у перехідній економіці. Визначальними, домінуючими виступають тут суперечності між новим і старим. Це і визначає особливість існуючих суперечностей: вони не є суперечностями функціонування, а виступають як суперечності розвитку; наявність у перехідній економіці особливих – перехідних економічних форм. Ці форми, відображаючи своєрідний «проміжний» стан економіки, містять у собі відповідний симбіоз, поєднання в собі елементів як старого, так і нового; історичність перехідної економіки [5, 9, 10].

Висвітлення проблеми суперечностей в економічній теорії залежить від того, до позиції якої з крайнощів розвитку суспільства – класичного капіталізму чи державного соціалізму – ближче знаходяться погляди того чи іншого вченого. У цілому ж всі вчені-економісти незалежно від їх ідеологічних уподобань сходяться на тому, що розвиток суперечностей – це джерело прогресу, або за Гегелем. – принцип будь-якого розвитку [5].

З цієї точки зору рух є діалектичною єдністю суперечностей. Суперечності виникають тоді, коли в тому чи іншому середовищі, в тих чи інших відносинах з'являється неоднорідність, яка характеризується перепадом в тому чи іншому напрямку. Прикладом прояву такої неоднорідності в суспільстві є наприклад, проблема соціальної рівності й ефективності праці, проблема розшарування суспільства на бідних та багатих, зміна співвідношення між формами власності тощо [1, 2].

Безумовно, що суперечності є рушійною силою, але рух, які вони викликають, може або сприяти економічному прогресу, або призводити до економічної кризи. Все залежить від характеру і ступеня втручання держави в економіку, в сферу

соціальних відносин, від розбіжностей інтересів правлячої політичної еліти та інтересів широких верств населення, від того, яке місце в економічній політиці уряду приділяється національним інтересам держави, який рівень кризи вражає національну економіку.

Причиною кризових явищ в економіці та неефективного використання потужного потенціалу економіки України є відсутність стратегії розвитку економіки і усунення суперечностей кризового періоду, відсутність методології усунення суперечностей та розв'язання інших проблем, пов'язаних з дією об'єктивних економічних законів.

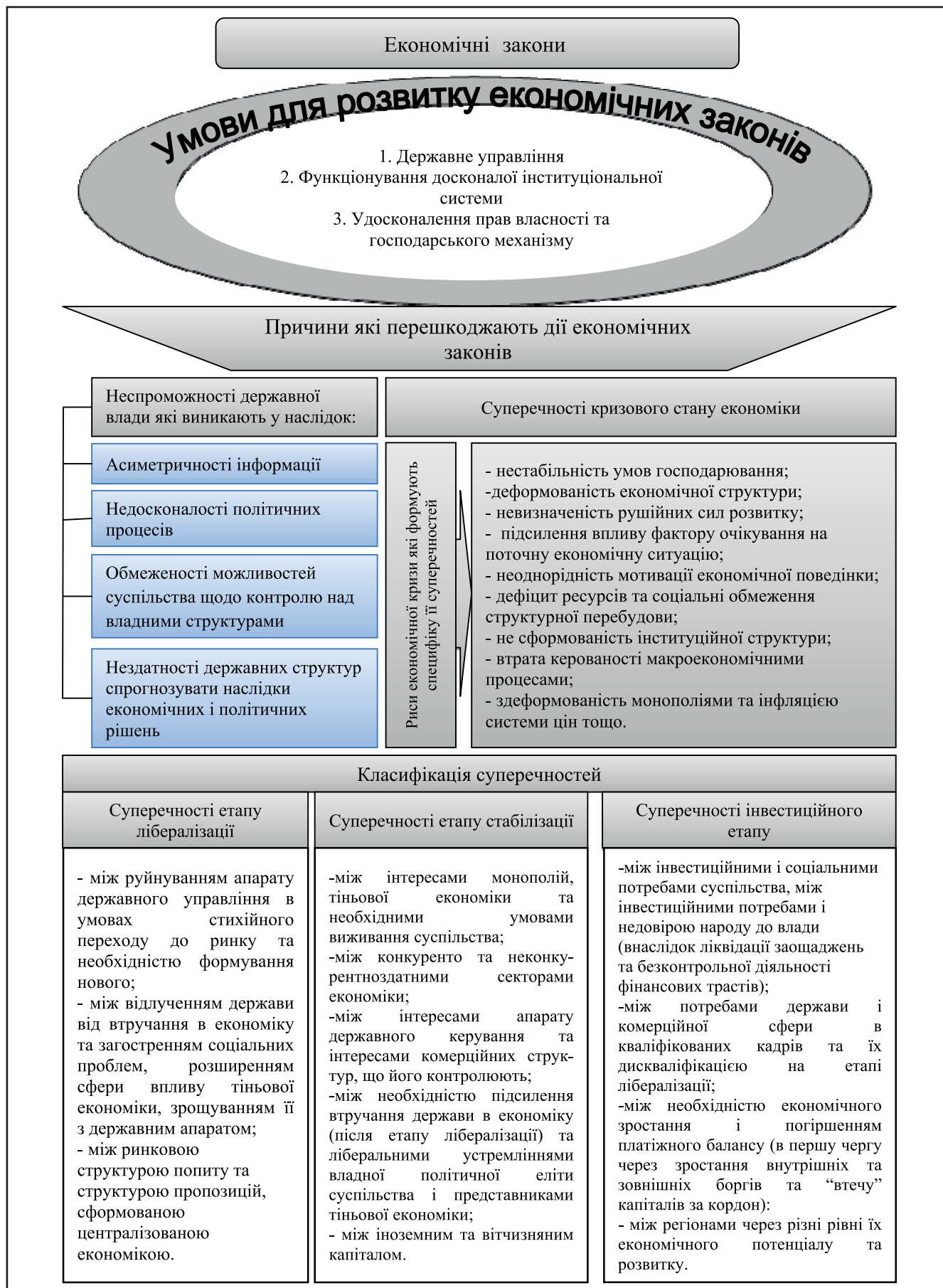
Застосування економічних законів допомагає вивчати і дотримуватися в практичній діяльності стійких причинно-наслідкових зв'язків, що діють в економіці. Економічні закони – це істотні зв'язки в економіці, які обов'язково відбуваються, постійно відтворюються в багатьох явищах і процесах розвитку суспільства. Існують універсальні закони, які притаманні економічним процесам різних формацій.

Підтримання існуючих і створення ефективніших пропорцій, які не під силу ринковим відносинам, здійснюються в процесі державного регулювання економікою рисунку.

Основний економічний закон вимагає найповнішого задоволення матеріальних і духовних потреб всіх членів суспільства. Конкретизація його дії реалізується, виходячи з економічної політики держави на конкретний проміжок часу.

Закон пропорційності – це кількісне співвідношення пропорцій між частинами економіки в умовах об'єктивного стану ринкових відносин. Ці співвідношення встановлюються між: виробництвом і споживанням; між складовими суспільного виробництва; виробничою і невиробничою сферами; галузями народного господарства і секторами економіки; регіонами і їх територіальними підрозділами; споживанням і нагромадженням; трудовими ресурсами і робочими місцями; кількістю населення і наявністю житла тощо.

В Україні ще не закінчено формування підходів до застосування економічних законів, які відображають об'єктивні процеси ринкової економіки, необґрунтовані суперечності та єдність цих законів. Причиною кризових явищ в економіці та неефективного використання потужного потенціалу економіки України є відсутність стратегії розвитку економіки і усунення суперечностей

Умови та суперечності дії економічних законів

кризового періоду не розроблено методи усунення суперечностей та розв'язання інших проблем, пов'язаних з ігноруванням дії об'єктивних економічних законів.

Позитивні тенденції розвитку української економіки пов'язані з формуванням соціально-орієнтованої економічної системи. Соціальну орієнтацію слід розуміти не у вузькому, споживацькому, контексті, а як об'єктивний результат розвитку економіки. У такому розумінні соціально-орієнтована ринкова економіка – це: 1) економіка, яка склалась на основі розвинутої ринкової системи відносин; 2) економіка підприємницького типу, розвиток якої поєднується зі свідомим її регулюванням з боку держави; 3) економіка, яка заснована на використанні переважно інтенсивних факторів економічного зростання; 4) економіка, соціальна орієнтація якої впливає з необхідності реалізації трьох попередніх її рис.

Ця характеристика визначає основні напрями формування інституційних і економічних умов переходу до соціально-орієнтованої економіки. Інституційні умови – це умови для функціонування ринкової системи, які створюються шляхом заснування нових правових, економічних, соціальних інститутів, формування якісно нових відносин між ними.

Економічні умови пов'язані, насамперед, з розвитком різних форм власності шляхом здійснення роздержавлення і приватизації, становленням і розвитком підприємництва шляхом надання економічної свободи господарюючим суб'єктам. Економіці кризового періоду, як і будь-якому процесу, що розвивається, властиві суперечності. Це суперечності не тільки між старим, що відмирає, і новим, що народжується після кризи, але й суперечності всередині нового. До останніх можна віднести: суперечність між механізмом ринкового саморегулювання і механізмом регулювання економіки з боку держави; суперечність між орієнтацією, з одного боку, на розвиток підприємницьких основ функціонування економіки, а з іншого боку – на її соціальну орієнтацію; суперечність між тенденцією формування відкритої економіки і необхідністю забезпечення економічної незалежності, захисту національних інтересів та забезпечення економічної безпеки [4, 7].

Проблеми й труднощі, які переживає Україна, виникли передусім через те, що ні ті, хто консультував попередні українські уряди, ні ті, хто

приймав рішення, не мислили категоріями загальнодержавних інтересів, а відразу почали застосовувати методи усталеного ринкового процесу та схему життя стабільного суспільства. Регулююча роль держави при подоланні кризи – це приклад дії хірургічного втручання стосовно хворого в період загострення хвороби.

Висновки

Для подолання кризи необхідно виконати такі головні завдання: 1) насамперед, розробити систему повномасштабного державного регулювання, що забезпечило б не руйнівний, а творчий характер економічного процесу, який повинен не різко поляризувати суспільство, не супроводжуватись зубожінням широких верств населення через необґрунтовану тарифну політику та неприйнятним для здорового глузду збагаченням „обраних», а створювати саме середній клас; 2) обрати й обґрунтувати власну модель соціально-економічного розвитку, свій курс реформ до нової економічної системи та підпорядкувати йому економічну політику, структурні та системні реформи економіки, науково-технічний та технологічний потенціал, сировинні й природні багатства України, всі види інвестицій, кредитів і допомоги та процес приватизації, який мав би бути вторинним по відношенню до структурної зміни економіки; 3) підпорядкувати фіскальну та грошово-кредитну політику інтересам власного виробництва за прикладом „нового курсу» Ф. Рузвельта, яка б забезпечила стійкість економічної системи і тим самим незалежність національної економіки від впливу міжнародних фінансових криз; 4) розробити систему захисту внутрішнього ринку та національного виробника у період виходу з економічної кризи; 5) надавати пріоритет національним інтересам держави, відстоювати її незалежність на всіх рівнях; виробити власну стратегію, жорстко утримувати керіваності в політиці, економіці, ідеології та культурі; 6) формувати нове суспільство як сукупність інститутів громадянського суспільства, прав людини, національної безпеки, духовності і культури, державного регулювання, ринку тощо, які б забезпечили національні інтереси України, економічне зростання добробуту її народу. При цьому ринкова система – це лише один із інститутів, який сам по собі, без взаємодії з іншими інституційними формами, не здатен створити умови для

прогресивного розвитку. Держава може існувати та успішно розвиватись тоді, коли вона має свою економічну систему, яку можна розцінювати, як взаємодію власного виробництва, грошово-фінансової системи, системи управління, соціальної та економічної сфери тощо.

Саме зараз настав час, коли визначальним фактором політичного суверенітету України є її економічна політика та стратегія соціально-економічного розвитку. Україна як незалежна держава повинна мати й реалізувати ту економічну політику, що поряд із захистом її державних інтересів вестиме до умов, за яких зростатиме життєвий рівень населення та формуватиметься нова якість життя.

Список використаних джерел

1. Базилевич В. Д., Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – 4 – те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 743 с.
2. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць; НАН України; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 864 с.
3. Голікова Т. В. Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика: Монографія. / Т. В. Голікова – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 296 с.
4. Головніна О. Г. Основи соціальної економіки: підручник. / О. Г. Головніна – 2 – е вид., перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 648 с.
5. Історія економічних вчень: навч. посіб. / С. Реверчук, І. Полулях; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л. : Тріада плюс, 2007. – 352 с.
6. Кілієвич О. І. Економічний аналіз державної політики: навч. посібник. / О. І. Кілієвич – К.: НАДУ, 2011, – 78с.
7. Пилипенко Г. М. Інституціональні чинники співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності / Г. М. Пилипенко: монографія. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 293с.
8. Попрозман О. І. Розвиток інституціональної економіки та її вплив на соціальну інфраструктуру // Збірник наукових праць. Науково-дослідний економічний інститут Формування ринкових відносин в Україні. Випуск № 3(178). – Київ 2016. С. 31 – 35.
9. Трансформація соціальної інфраструктури в контексті забезпечення гуманітарного розвитку: кол. моногр. / В.М. Новіков, Н.М. Деева, І.С. Каленюк [та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. В.М. Новікова, д.е.н., проф. З.С. Сіройча. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2015. – 384 с.
10. Удосконалення державно-управлінських відносин в умовах трансформації українського суспільства: монографія / [Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін.]; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. – К.: НАДУ, 2014. – 268 с.